

Соціологія

DOI: 10.15421/172088

УДК: 305-055.2

Емансипація по-радянськи: українські жінки в соціалістичній економіці

Наталія Олійник, Львівська медична академія імені Андрея Крупинського

У соціальній та економічній сфері України є значна кількість гендерних диспропорцій, причини яких беруть свій початок в особливостях державної політики Радянського Союзу щодо жінок. Хоча й офіційна ідеологія стверджувала, що «жіноче питання» в СРСР вирішено і рівність жінок та чоловіків досягнута, проте це питання потребує більш глибокого аналізу та дослідження. Незважаючи на певну кількість праць, присвячених дослідженню жіночої проблематики в СРСР, необхідно констатувати, що проблемі економічної активності українських жінок у радянському народному господарстві належної уваги досі не приділялося і вона є досить актуальною та корисною для подальшого опрацювання гендерної проблематики. Тому метою даного дослідження є прослідкувати зміни у економічній активності українських жінок, що пов'язані зі становленням, усталенням та видозмінами радянського режиму, проаналізувати реальне становище жінок в СРСР та їхню участь у суспільному виробництві.

З'ясовано, що для залученості жіночої робочої сили у виробництво СРСР використовувалося законодавче оформлення рівності між статями, побутове «розкріпачення» жінок, ліквідація неписьменності та залучення жінок до різних рівнів освіти, розроблення системи соціальних гарантій та пільг жінкам, провадилася активна пропагандистська діяльність, розгорнуто соціалістичне змагання. Встановлено, що на етапі становлення радянської економіки та після II світової війни завдяки політиці широкого залучення жінок у виробничу діяльність був майже знівельований статевий поділ праці, проте поступово відбувається зосередження жінок в окремих галузях економіки, в основному тих, де застосування їх праці пояснювалося як продовження домашніх обов'язків жінок, що своєю чергою вплинуло на гендерний розрив в оплаті праці. Можна стверджувати, що основним завданням радянської емансипаційної політики щодо жінок було використання їх в якості додаткового трудового ресурсу в радянській економіці.

Ключові слова: «жіноче питання», жіночі трудові ресурси, політика щодо жінок, побутове «розкріпачення жінок», радянська «сімейна політика»

Emancipation in the Soviet Way: Ukrainian Women in a Socialist Economy

Nataliya Oliynyk, Andrei Krupynskyi Lviv Medical Academy

There are many gender imbalances in the social and economic sphere of Ukraine, the reasons for which originate in the peculiarities of the state policy of the Soviet Union with regard to women. Although the official ideology asserted that the "women's question" in the USSR had been resolved and equality between women and men had been achieved, this issue required deeper analysis and research. Despite a certain number of works devoted to the study of women's issues in the USSR, it must be stated that the problem of the economic activity of Ukrainian women in the Soviet national economy has not yet been given due attention and is very relevant and useful for further research on gender issues. Therefore, the purpose of this article is to trace the changes in the economic activity of Ukrainian women associated with the formation, establishment and modifications of the Soviet regime, to analyze the real situation of women in the USSR and their participation in social production.

It was found that the involvement of the female labor force in the USSR production used legislating gender equality, domestic "emancipation" of women, the eradication of illiteracy and the involvement of women in different levels of education, the development of the system of social guarantees and benefits for women through active advocacy, deployed socialist competition. It was established that the gender division of labor was almost leveled thanks to the policy of widespread involvement of women in production

activities at the stage of the formation of the Soviet economy and after the Second World War. However, later the concentration of women in certain sectors of the economy, mainly those where the use of their labor was explained as a continuation household responsibilities of women, which in turn affected the gender pay gap. It can be argued that the main task of the Soviet emancipation policy towards women was to use them additional labor resource in the Soviet economy.

Keywords: "women's issue", women's labor resources, policy on women, domestic "emancipation of women", Soviet "family policy"

Эмансипация по-советски: украинские женщины в социалистической экономике

Наталия Олийнык, Львовская медицинская академия имени Андрея Крупинського

В социальной и экономической сфере Украины есть множество гендерных диспропорций, причины которых берут свое начало в особенностях государственной политики Советского Союза в отношении женщин. Хотя и официальная идеология утверждала, что «женский вопрос» в СССР решен и равенство женщин и мужчин достигнуто, однако этот вопрос требует более глубокого анализа и исследования. Несмотря на определенное количество работ, посвященных исследованию женской проблематики в СССР, необходимо констатировать, что проблеме экономической активности украинских женщин в советском народном хозяйстве до сих пор не уделялось должного внимания, и она является весьма актуальной и полезной для дальнейшего исследования гендерной проблематики. Поэтому целью данной статьи является проследить изменения в экономической активности украинских женщин, связанные со становлением, установлением и видоизменениями советского режима, проанализировать реальное положение женщин в СССР и их участие в общественном производстве.

Выяснено, что для вовлеченности женской рабочей силы в производство СССР использовалось законодательное оформление равенства между полами, бытовое «раскрепощение» женщин, ликвидация неграмотности и привлечение женщин к различным уровням образования, разработка системы социальных гарантий и льгот женщинам, проводилась активная пропагандистская деятельность, развращено социалистическое соревнование. Установлено, что на этапе становления советской экономики и после Второй мировой войны благодаря политике широкого привлечения женщин в производственную деятельность было почти нивелировано половое разделение труда, однако постепенно происходит сосредоточение женщин в отдельных отраслях экономики, в основном тех, где применение их труда объяснялось как продолжение домашних обязанностей женщин, что в свою очередь повлияло на гендерный разрыв в оплате труда. Можно утверждать, что основной задачей советской эмансипационной политики в отношении женщин было использование их в качестве дополнительного трудового ресурса в советской экономике.

Ключевые слова: «женский вопрос», женские трудовые ресурсы, политика в отношении женщин, бытовое «раскрепощения женщин», советская «семейная политика»

Вступ
У сучасному українському суспільстві жінки, окрім традиційної репродуктивної соціальної ролі (народження дітей і догляд за ними, обслуговування членів сім'ї, догляд за хворими і особами похилого віку, приготування їжі, прання, прибирання, покупки тощо), активно виконують і продуктивну соціальну роль, вони досить широко представлені на ринку праці України. Економічна зайнятість жінок в Україні є досить високою

і складає 68 %, що не набагато менше у порівнянні із економічною активністю чоловіків – 78 %. (Державна служба статистики України, 2018).

Економічна активність жінок є важливим елементом рівноправності їх у суспільстві, адже є джерелом економічної, соціальної та політичної незалежності жінок, дає їм право на соціальне та пенсійне забезпечення, можливості для підвищення свого статусу в суспільстві та розвитку особистості, також є важливим аспектом

активізації жінок у громадсько-політичних справах. Окрім того, успішна економічна активність жінок відображається на їх ролі та авторитеті в сім'ї, і не тільки забезпечує добробут, а й служить моделлю поведінки для дітей. Однією із причин такої залученості українських жінок в економіку є державна політика щодо жінок Радянського Союзу, у складі якого тривалий час перебувала Україна.

Адже проблемі емансипації жінок через включеність їх в економічні процеси чи не найбільше уваги було приділено в радянську епоху, оскільки класики марксизму-ленінізму вважали, що «для повного звільнення жінки і для дійсної рівності її з чоловіком потрібно, щоб було суспільне господарство і щоб жінка брала участь в суспільній продуктивній праці» (Ленін, 1967).

Саме тому досить актуальним є дослідження економічної активності та реального становища жінок у попередньому радянському періоді історії України. Оскільки, по-перше, у цей час офіційна ідеологія стверджувала, що «жіноче питання» в СРСР вирішено і рівність жінок та чоловіків досягнута, але глибший аналіз економічної активності жінок у радянський період спростовує це уявлення. По-друге, дослідження економічної активності жінок у радянському суспільстві дає можливість пояснити причини неконкурентоздатності жінок на ринку праці і зрозуміти особливості та причини гендерних диспропорцій у соціально-економічній сфері України на сучасному етапі.

Аналіз радянської наукової літератури показує, що у цей час увага акцентувалася переважно на покращенні становища жінок у СРСР, заперечувався самостійний статус жіночих проблем і наявність у жінок специфічних інтересів, відмінних від класових, автори зосереджувалися на описі успіхів залучення жінок у суспільне виробництво (Груздева, Чертихіна, 1983; Новикова, 1957; Сидоренко, 1975; Киселева, 1978; Римашевская, 1991).

В українській історіографії в останні десятиліття спостерігається інтерес до дослідження жіночої проблематики в СРСР (Смоляр, 1999; Журженко, 2001; Кривуля, 2004; Сапицька, 2007; Марасіна, 2011).

Але безпосередньо проблемі економічної активності жінок належної уваги досі не приділялося і вона є досить актуальною та корисною для подальшого опрацювання гендерної проблематики. Тому метою даного дослідження є прослідкувати зміни у економічній активності жінок, що пов'язані зі становленням, усталенням та видозмінами радянського режиму, проаналізувати реальне становище жінок у СРСР та їх участь у суспільному виробництві.

У дослідженні використовується гендерний підхід. Історико-порівняльний метод застосовується для аналізу розвитку економічної активності жінок у різні роки радянського періоду історії України. Статистично-аналітичний метод застосовується для опрацювання статистичних відомостей про жінок активних учасників суспільно-економічних процесів. Для підбиття підсумків застосовується системний та аналітичний методи.

Результати дослідження.

У марксистсько-ленінській доктрині економіка виступає базисом, без якого існування надбудови неможливе, а згідно з діалектикою історичного матеріалізму надбудова впливає на формування і функціонування базису, тому економічна політика для більшовицького режиму була особливо значимою. Ленінський план побудови соціалізму передбачав індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства та культурну революцію, які мали відбуватися одночасно і прискореними темпами. А оскільки внаслідок першої світової та громадянської війни, національно-визвольних змагань суттєво змінилася демографічна ситуація, то в УРСР як і в усьому СРСР значний тягар у реалізації планів більшовиків ліг на плечі жінок.

У СРСР було проголошено вирішення жіночого питання. Одним із основних аспектів цього стали законодавчо гарантовані рівні права з чоловіками в галузі зайнятості і максимальна участь жінок у суспільному виробництві. Визначальним фактором вирішення жіночого питання вважалася участь жінок у виробництві. За концепцією більшовизму це не тільки надало жінці економічної незалежності, а й сприяло підвищенню самоповаги як вільної та рівноправної громадянки: «для

повного звільнення жінки і для дійсної рівності її з чоловіком потрібно, щоб було суспільне господарство і щоб жінка брала участь в суспільній продуктивній праці» (Ленин, 1967).

Західні автори виділяють дві групи факторів, які обумовлювали високий рівень залученості жіночої робочої сили у виробництво СРСР:

- Економічні. Основною причиною мобілізації робочої сили була екстенсивна ресурсоемна модель економічного росту для модернізації та індустріалізації економіки, яку започаткував сталінський режим і в умовах зменшення чоловічого населення в результаті війн та репресій попит на робочу силу протягом довгого часу задовольнявся завдяки залученню жінок в суспільне виробництво.

- Ідеолого-політичні. Важливе ідеологічне значення мала праця в суспільному виробництві, яка була джерелом радянської ідентичності і інтеграції суспільства, а робота на державу була фактично єдиною легітимною формою отримання доходів. Соціальні права в умовах державного соціалізму були пов'язані не стільки зі статусом громадянина, скільки із участю в суспільному виробництві; відповідно соціальні гарантії і пільги надавалися жінці саме як працюючій матері (Dodge, 1966; McAuley, 1981; Lapidus, 1978).

У 20-30-ті рр. XX ст. в новоутвореній радянській державі, спираючись на ідеї класиків марксизму-ленінізму, жінок почали звільняти від «домашньої» експлуатації та активно долучати до суспільного виробництва за допомогою:

- законодавчого оформлення рівності між статями у всіх сферах життєдіяльності;

- побутового «розкріпачення» жінок шляхом передачі сімейно-побутових обов'язків жінки – суспільному виробництву (державі), тобто звільнення жінок від домашнього господарства, яке, як його характеризував В. Ленін, «в більшості випадків є самою непродуктивною, самою дикою і самою тяжкою працею, яку здійснює жінка. Це праця надзвичайно дрібна, не містить у собі нічого, що скільки-небудь сприяло б розвитку жінки» (Ленин, 1967);

- ліквідації неписьменності та ши-

рокого залучення жінок до різних рівнів освіти. Так, у 1930 р. у школах ліквідації неписьменності, як свідчать радянські дослідники, в УРСР навчалось 70,8 % жінок, а до 1939 р. було ліквідовано різницю в грамотності чоловіків і жінок. У деяких областях республіки відсоток грамотних жінок сягав 90 %, у Києві — майже 95,6 % (Вовк, 1975);

- розроблення системи соціальних гарантій та пільг, які полегшували жінкам доступ у сферу суспільного виробництва, захисту материнства і дитинства.

Уже в перші роки радянської влади протягом досить короткого терміну були прийняті законодавчі акти, що забезпечували рівність між чоловіками і жінками за основними параметрами зайнятості. 1936 р. Конституція СРСР, а 1937 р. Конституція УРСР законодавчо закріпила рівність прав чоловіків і жінок в усіх сферах життєдіяльності.

У цей період для ширшого залучення жінок до виробництва під керівництвом партійних комітетів провадилася активна пропагандистська діяльність для залучення якомога більшої кількості українських жінок до виробничої праці в промисловості: набули поширення місячники огляди роботи серед жінок, спільні збори робітниць з домашніми господарками, гаслом тих років було «кожен робітник має привести на виробництво свою дружину, кожна робітниця – завербувати не менше двох жінок» (Підтиченко, Кастелі, Шевченко, 1971). Як свідчить радянська статистика, така політика поступово призвела до того, що жінки склали половину працівників в промисловості та сільському господарстві як в усьому СРСР, так і в УРСР (рис. 3.1).

Для підвищення трудової активності та продуктивності праці було розгорнуте соціалістичне змагання, яке здійснювалось на основі ідеологічно-міфологізованих рухів «стаханівок», жінок-механізаторів («Сто тисяч дівчат – на трактори!»), п'ятисотениць (жінок, що збирали понад 500 центнерів цукрових буряків з гектара), жінок-новаторів тощо. У цьому контексті проводилися недільники, конкурси, переклички, виробничі наради, пошуки раціоналізаторів (Підтиченко, Кастелі, Шевченко, 1971).

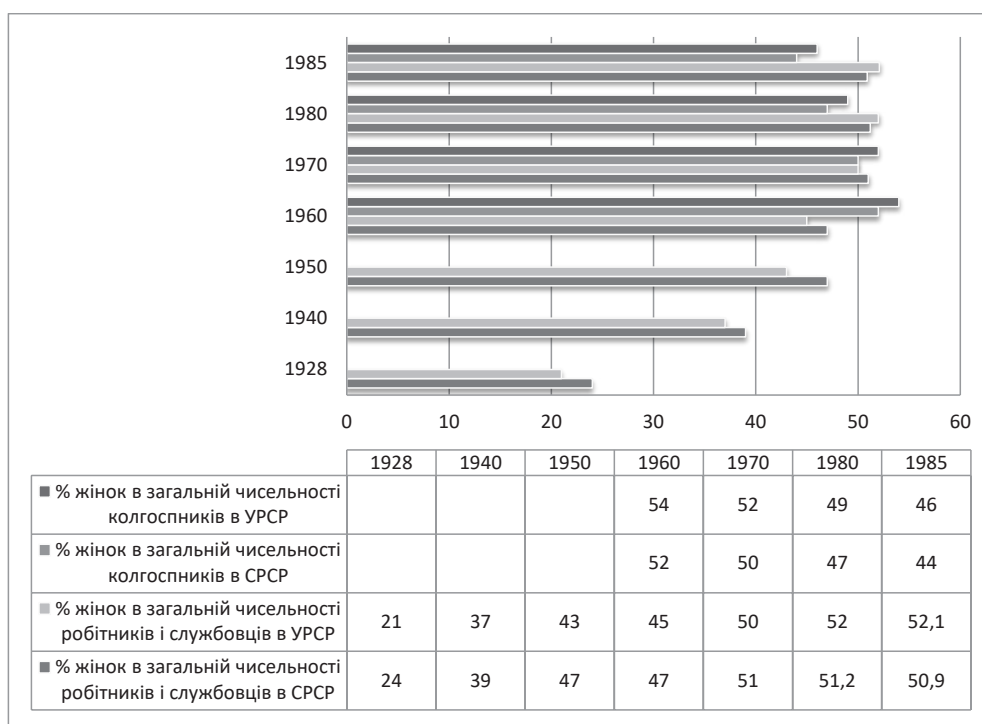

Рис. 3.1. Чисельність жінок в загальній кількості колгоспників, робітників і службовців в економіці СРСР та УРСР (у %) (Центральное статистическое управление, 1979).

Партійне керівництво для розвитку ударництва на виробництві застосовувало широкий спектр матеріальних та моральних чинників для того, щоб учасники руху передовиків усвідомлювали як міру заохочення за успіхи у праці, так і міру відповідальності за зрив зобов'язань.

Особливими досягненнями вважалося виконання жінками роботи, яка традиційно вважалася чоловічою, демонструючи, що радянській жінці усе під силу. «Ніде не було жінок паровозних машиністів, – як писала тодішня преса, – а у нас за почином першого машиніста Зінаїди Троїцької, цю професію опанували у 1940 р. понад 4 000 жінок. Всього працює у транспорті півмільйона жінок; 32 тисячі трактористок і 8 тисяч комбайнерок працюють у 1939 р. на колгоспних полях. 110 тис. дівчат навчаються на тракторних курсах, сотні тисяч оволодівають мистецтвом водити машини» (Колгоспниця України, 1941).

Значна кількість жінок працювали в шкідливих і важких умовах. У цей період велась політика покращення умов праці жінок, однак вона була не послідовною і більшою мірою була спрямована на реалізацію політики індустріалізації, а не захист жінок.

Так, 1932 р. постановою Наркомпраці СРСР був затверджений список особливо важких і шкідливих робіт та професій, за яким жінкам були заборонені певні види зайнятості у металургійній, металообробній, хімічній, шкіряній, текстильній, паперовій, поліграфічній промисловості, на транспорті, у будівництві, комунальному господарстві. Однак у кінці 1938 р. список був скорочений постановою РНК СРСР, що найімовірніше було пов'язано із тодішньою міжнародною ситуацією і посиленою мілітаризацією СРСР. Після II світової війни діапазон застосування жіночої праці знову почав звужуватися, так 13 липня 1957 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову про заміну жіночої праці на підземних роботах у гірничодобувній промисловості і на будівництві підземних споруд. Проте, як стверджують дослідники, праця жінок на важких і шкідливих роботах, зокрема під землею використовувалася аж до початку 1990-х рр. (Бондаренко, 2004).

Отже, на етапі становлення радянської економіки та після II світової війни завдяки політиці широкого залучення жінок у виробничу діяльність був майже знівельований статевий поділ праці, проте поступово відбувається зосередження жінок в окре-

мих галузях економіки, в основному тих, де застосування їх праці пояснювалося як продовження домашніх обов'язків жінок (освіта, культура, охорона здоров'я тощо). Так, у 1979 р. найбільша кількість жінок була зосереджена в таких професіях: санітарки та няні (98 % від усіх осіб, які мають дане заняття), швачки (94 %), робітники в торгівлі та громадському харчуванні (92 %), працівники канцелярії і діловоди (92 %). Найменша кількість жінок у 1979 р. була серед осіб, які були зайняті в машинобудуванні та металообробці (17 %), деревообробці (24 %), будівництві (26 %). Такий професійний статевий поділ, як свідчить статистика, зберігався і в 1980-ті рр. (Государственный комитет СССР по статистике, 1991).

Більшовицька політика емансипації жінок включала також побутове «розкріпачення» жінок, яке почалося в 20-х рр. XX ст. з розвитку мережі домашніх кухонь, їдалень, ясел, дитячих садків тощо. У довгостроковій перспективі планувалося розгортання великих комунальних механізованих пралень при будинках, організація пошивних і ремонтних майстерень. Але «звільнення жінок від домашнього господарства» за допомогою розвитку соціально-побутової інфраструктури істотно відставали від темпів їх залучення в професійну зайнятість. Особливо складною

була ситуація в українському селі. Як зазначає у своїй дисертації О. Сапицька, заходи, які радянська влада здійснювала для звільнення жінок від домашньої праці носили декларативний характер (особливо це стосувалося медичного обслуговування жіночого населення у сільській місцевості), і часто використовувалися як знаряддя для закріплення жінок у колгоспах. Проголошені партійним керівництвом плани щодо розвитку побутової інфраструктури на селі держава не фінансувала навіть у половинному обсязі, і на практиці процес заснування та утримання у колгоспах закладів соціально-побутового обслуговування забезпечувався ініціативою самих жінок (Сапицька, 2007).

Отже, у радянський період вирішення побутових проблем звелось до спроб полегшення домашньої праці. Гендерний поділ праці залишився без змін і, як показав порівняльний аналіз бюджетів часу працюючих жінок в 1923 р., 1934 р. і 1963 р., робочий день жінки був значно тривалішим, ніж у чоловіка за рахунок великих затрат часу на ведення домашнього господарства (рис. 3.2, 3.3). У сільській місцевості жінки-колгоспниці на ведення домашнього господарства затрачали ще більше часу: у 1923–1924 рр. – 43,9 год., 1934 р. – 41,8 год., у 1963 р. – 36,4 год. (Римашевская, 1991).

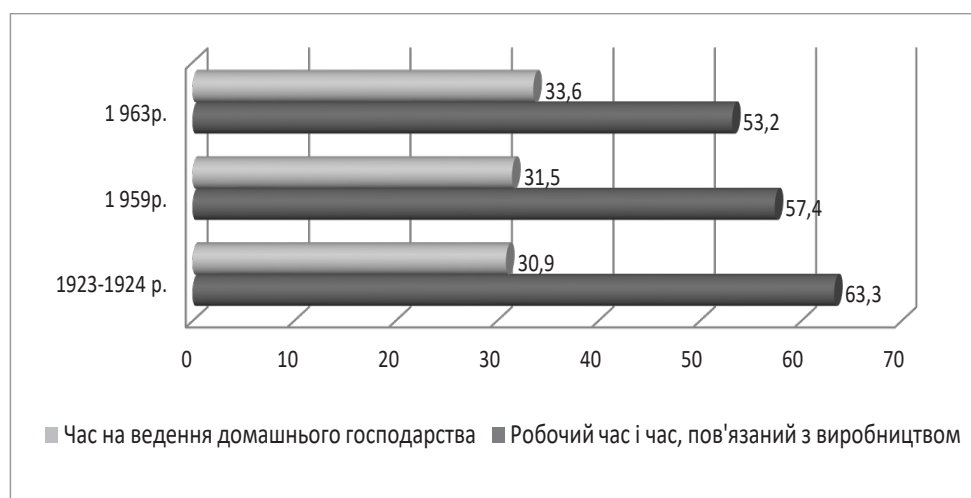

Рис. 3.2. Бюджет робочого часу та часу, пов'язаного з виробництвом і затраченого на ведення домашнього господарства жінок, робітниць промисловості, год. (Римашевская, 1991)

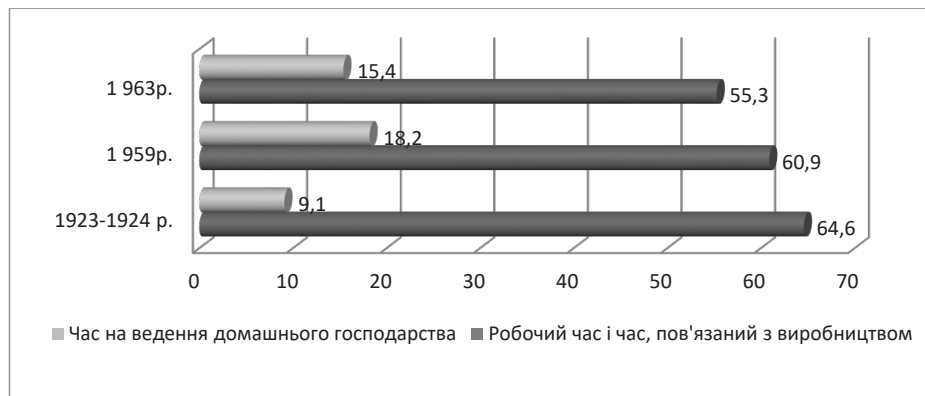

Рис. 3.3. Бюджет робочого часу та часу, пов'язаного з виробництвом і затраченого на ведення домашнього господарства чоловіків, робітників промисловості, год. (Римашевская, 1991)

Розвиток радянської економіки відбувався в основному завдяки екстенсивним чинникам, тому суспільне виробництво, відчуваючи хронічний дефіцит робочої сили, постійно втягувало в сферу зайнятості все нові групи населення (пенсіонерів, домогосподарок тощо). Але поступово стала змінюватися політика щодо жінок у сфері зайнятості та «звільнення їх від домашнього господарства». Реальною причиною цієї зміни стала не турбота про жінок та їх становище, а демографічні проблеми в державі.

У 1970-х рр., коли рівень зайнятості населення працездатного віку (зокрема 90 % яких працювали чи навчались) досяг межі, а народжуваність дуже знизилась, держава змушена була почати пошуки нових джерел поповнення робочої сили. Одним з цих джерел мало стати підвищення рівня народжуваності населення. Тому з середини 1970-х рр. почалася теоретична розробка так званої «сімейної політики», зміст якої зводився до заходів, що повинні були створити для жінки найбільш сприятливі умови поєднання професійних та сімейно-побутових обов'язків. Як і до того головним залишалася загальна зайнятість жінок у суспільному виробництві, але держава більше не ставила завдань у суспільненні домашнього господарства. «Подвійне трудове навантаження» жінок вважалася основною причиною скорочення народжуваності, тому для підвищення народжуваності потрібні були заходи для зниження цього навантаження. А оскільки

в СРСР діти і домашня робота сприймалися як жіночі обов'язки, то й у системі заходів сімейної політики центральне місце відводилося збільшенню матеріальної допомоги працюючій матері і розробці різноманітних пільг для жінок у сфері зайнятості.

Отже, з 1970-х рр. «жіноче питання» бачилося як створення умов для поєднання соціальних функцій жінок як виробників матеріальних і духовних цінностей та матерів і вихователок нових поколінь. У межах сімейної політики був розроблений цілий комплекс пільгових заходів для працюючих жінок (Баскакова, 1998). Впровадження цих заходів у життя багато в чому стало можливим завдяки командно-адміністративній економічній системі, заснованій на монополії держави в усіх сферах суспільного життя.

Як стверджують дослідники, активне залучення жінок у виробничу сферу на пізніх етапах існування радянського суспільства призвело до укладення базового типу гендерного контракту – «працююча мати», який передбачав обов'язкове поєднання жінкою сімейної і виробничої функцій. Особливістю радянського гендерного контракту було те, що обидві функції здійснювалися жінкою під контролем і покровительством держави, яка контролювала і приватну сферу. У результаті склався феномен «подвійної зайнятості», соціальні послуги, які надавалися державою не могли компенсувати жінці тих перенавантажень, які виникли внаслідок поєднання

декількох соціальних ролей (Журженко, 1999). Економічним результатом «подвійної зайнятості» була більш низька продуктивність жіночої праці, пов'язана з меншими інвестиціями в людський капітал, більш низькою кваліфікацією, вимушеними перервами в роботі тощо.

Активна розбудова промисловості в СРСР потребувала великої кількості освічених і кваліфікованих працівників, тому була розгорнута програма ліквідації неписьменності серед жінок і забезпечення їм доступу до професійної освіти. Були створені школи з ліквідації неписьменності, школи фабрично-заводського учнівства, встановлена броня на робітфаках для робітниць і селянок, введені в склад приймальної комісії представники від жіночівідділів, дана вказівка про «зниження деяких предметних вимог з тим, щоб потім в процесі навчання їх надолужити» (Вітрук, 1967; Оніпченко, 1977). Але вже радянські дослідники зауважували, що «в реальності формальна рівність доступу до професійної підготовки не приводить до фактичної. Професійна підготовка все ще розрізняється за ознакою статі» (Вовк, 1975). Незважаючи на практично рівний з чоловіками рівень освіти, жінки були гірше підготовлені професійно та кваліфікаційно, тому займали більш низьке службове становище вже на початку їх трудової діяльності. Так, у сільському господарстві серед головних спеціалістів радгоспів (агрономів, зоотехніків, ветлікарів, інженерів, економістів) у 1975 р. жінок було 15 %, в 1982 р. – 19 %. Подібною була ситуація в колгоспах: серед головних спеціалістів у 1975 р. жінок було 23 %, а у 1982 р. – 25 % (Центральное статистическое управление Украинской ССР, 1983). Серед інженерно-технічного персоналу також переважали чоловіки. Жінки, у свою чергу, продовжували переважати в масових професіях, що були пов'язані з ручною працею і, як стверджує у своєму дисертаційному дослідженні Г. Марасіна, тарифікувалися найнижчими розрядами (Марасіна, 2011). Прагнення жінок підвищувати свою кваліфікацію наражалися на труднощі, які були поза сферою суспільного виробництва (зайнятість у домашньому господарстві, відсутність відповідних дитячих закладів тощо), так і на зневажливе

ставлення до них з боку адміністрації як до працівників «другого сорту».

Ще однією проблемою, яка знайшла свій вияв у радянській економіці була різниця в оплаті праці чоловіків та жінок. Хоча Конституція СРСР проголошувала принцип рівної оплати за однакову працю, фактично спостерігалася різниця в середній оплаті праці чоловіків і жінок в співвідношенні 3:2 (Римашевская, 1991). В основному це було пов'язано із нижчим рівнем кваліфікації жінок, а також із тим, що в галузях з високою питомою вагою зайнятості жінок була значно нижча заробітна плата, хоча в цих галузях умови праці були не кращими, а інколи й гіршими, ніж у галузях з переважанням чоловічої зайнятості. Як зазначає Т. Орлова, коли почала зростати чисельність фахівців з вищою освітою, серед яких більшість були жінки, почав робитися наголос на «пролетарях», які займалися «продуктивною працею». Працівники «непродуктивної праці» – вчителі, лікарі, працівники культури, обслуговування та інших сфер – одержували приблизно у два з половиною рази менше. Це виправдовувалося не тільки тим, що робітничий клас є «авангардом радянського суспільства», а й тим, що в такий спосіб повертаються кошти, затрачені державою на надання вищої освіти (Орлова, 2009).

Висновки. Отже, з'ясовано, що для залученості жіночої робочої сили у виробництво СРСР використовувалося велика кількість інструментів та засобів, зокрема, законодавче оформлення рівності між статями, побутове «розкріпачення» жінок, ліквідація неписьменності та залучення жінок до різних рівнів освіти, розроблення системи соціальних гарантій та пільг жінкам, провадилася активна пропагандистська діяльність, були розгорнуті соціалістичні змагання. Виявлено, що на етапі становлення радянської економіки та після II світової війни завдяки політиці широкого залучення жінок у виробничу діяльність був майже знівельований статевий поділ праці. Особливими досягненнями вважалося виконання жінками роботи, яка традиційно вважалася чоловічою, також у цей час значна кількість жінок працювали в шкідливих і важких умовах. З кінця 50-х рр. XX ст. поступово відбувається зосеред-

ження жінок в окремих галузях економіки, в основному тих, де застосування їх праці пояснювалося як продовження домашніх обов'язків жінок, що своєю чергою вплинуло на гендерний розрив в оплаті праці. Також з'ясовано, що поступово стала змінюватися політика щодо «звільнення жінок від домашнього господарства», у радянський період вирішення побутових проблем звелось до спроб полегшення домашньої праці, гендерний поділ праці залишився без змін.

Можна стверджувати, що основним завданням більшовицької політики щодо жінок було використання їх в якості трудового ресурсу в радянській економіці. Саме цим було зумовлене декларування

рівних з чоловіками прав у радянському суспільстві, спроби «усуспільнити домашнє господарство», забезпечення доступу до освіти. Але на тлі передових як для свого часу законодавчих норм захисту прав жінок, радянська держава, в умовах тоталітарної системи й екстенсивного розвитку суспільства, перетворювала на практиці законодавчо закріплені права жінок на декларації і використовувала жінок передусім як додатковий трудовий ресурс на власний розсуд, у потрібних їй напрямках та обсягах. Будучи в основному об'єктом політичної і економічної влади, українська жінка була позбавлена можливості політичного та економічного самовизначення і самоствердження.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Баскакова М. Е. Равные возможности и гендерные стереотипы на рынке труда / Проект гендерная экспертиза. Москва : МЦГИ, 1998. 64 с.

Бондаренко Н. О. Развитие прав женщин УРСР: национальный та міжнародний аспекти (1917–1991 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. степені канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія права і держави» / Н. О. Бондаренко. Харків, 2004. 20 с.

Вітрук Л. Д. Підвищення загальноосвітнього та професійно-технічного рівня робітниць України в 1926 – 1932 рр. *Український історичний журнал*. 1967. № 3 (березень). С. 48–58.

Вовк Л. П. Развитие освіти серед жінок в Українській РСР (1917–1941 рр.). *Український історичний журнал*. 1975. № 11 (176). С. 81–84.

Груздева Е. Б., Чертихина Э. С. Труд и быт советских женщин. Москва : Политиздат, 1983. 222 с.

Діяльність партійних організацій західних областей України по залученню жінок-селянок до колгоспного будівництва (1945–1950 рр.). *Український історичний журнал*. 1969. № 10 (103). С. 49–55.

Економічна активність населення за статтю, типом місцевості та віковими групами, 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/rp/eans/eansmv2018_u.xls

Женщины в обществе: реалии, проблемы, прогнозы / отв. ред. Н. М. Римашевская. Москва : Наука, 1991. 127 с.

Женщины в СССР : статист. матер. Москва : Статистика, 1979. 11 с.

Женщины в СССР, 1991 : статист. матер. / гос. ком. СССР по статистике, информ. изд. центр. Москва : Финансы и статистика, 1991. 63 с.

Женщины на работе и дома / ред.-сост. Г. П. Киселева. Москва : Статистика, 1978. 93 с.

Женщины Украинской ССР : краткий статист. справ. Київ : Центральное статистическое управление Украинской ССР, 1983. 86 с.

Жінки радянської України – активні будівники комуністичного суспільства / Е. Ю. Підтиченко, Л. А. Кастелі, М. М. Шевченко. Київ : Політвидав, 1971. 172 с.

Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні : монографія / під заг. ред. Л. О. Смоляр. Одеса : АстроПринт, 1999. 440 с.

Журженко Т. Женская занятость в условиях переходной экономики: адаптация к рынку или маргинализация? *Femina Postsovietica. Украинская женщина в переходной период: от социальных движений к политике* / под. ред. И. Жеребкиной. Харьков : ХЦГИ, 1999. С. 231–280.

Журженко Т. Ю. Социальное воспроизводство и гендерная политика в Украине. Харків : Фолио, 2001. 240 с.

Ленин В. И. О задачах женского рабочего движения в Советской республике. Речь на IV Московской общегородской беспартийной конференции работниц 23 сентября 1919 г. *Полное собрание сочинений*. Москва : Изд-во политической литературы, 1967. Т. 39. С. 198–205.

Кривуля О. О. Жінки та індустріалізація в Україні (1929–1938 рр.) : автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Луганськ, 2004.

Марасіна Г. В. Проблеми кваліфікації жіночої праці у промисловості європейської частини СРСР (на прикладі окремих регіонів) 1922 – 1991 рр. : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. : спец. 07.00.02 / Г. В. Марасіна. Харків, 2011. 22 с.

Міжнародний комуністичний жіночий день. *Колгоспниця України*. 1941. № 5 (березень).

- Новикова Т. М. Путь советской крестьянки. Москва : «Знание», 1957. 24 с.
- Онiпченко В. П. Підвищення кваліфікації жінок у роки другої п'ятирічки (на прикладі важкої промисловості Донбасу). *Український історичний журнал*. 1977. № 1 (190). С. 81–88.
- Радянський тоталітаризм і жіноцтво в контексті історіографії / Т. В. Орлова. Український історичний журнал: науковий журнал. 2009. № 3. С. 184–198.
- Сапицька О. М. Сільські жінки України в умовах підготовки і проведення колективізації (1928 – середина 1933 рр.) : автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Луганськ, 2007.
- Сидоренко В. П. Торжество марксистсько-ленінських ідей рівноправності жінок. *Український історичний журнал*. 1975. № 10 (175). С. 21–30.
- Dodge N. T. Women in the Soviet Economy. Their Role in Economics, Scientific, and Technical Development. Baltimore : TheJohnsHopkinsPress, 1966. 331 pp.
- McAuley A. Women's Work and Wages in the Soviet Union. London: George Allenand Unwin, 1981. 228 pp.
- Lapidus G. W. Women in Soviet Society. Equality, Development, and Social Change. Berkeley: University of California Press, 1978. 381 pp.

REFERENCES

- Baskakova, M. E. (1998). *Ravnye vozmozhnosti i gendernye stereotipy na rynke truda [Equal opportunities and gender stereotypes in the labor market]*. Proekt gendernaja jekspertiza. Moskva: MCGI [in Russian].
- Bondarenko, N. O. (2004). Rozvytok prav zhinok URSR: nacionalnyj ta mizhnarodnyj aspekty (1917-1991 rr.) [Development of women's rights of the USSR: national and international aspects (1917–1991)]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
- Dijalnistj partijnjkh orghanizacij zakhidnykh oblastej Ukrajiny po zaluchennju zhinok-seljanok do kolghospnogho budivnyctva (1945-1950 rr.) [Activities of party organizations in the western regions of Ukraine to involve peasant women in collective farm construction (1945-1950)]. (1969). *Ukrajinsjkyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 10 (103), 49–55 [in Ukrainian].
- Dodge, N. T. (1966). *Women in the Soviet Economy. Their Role in Economics, Scientific, and Technical Development*. Baltimore : TheJohnsHopkinsPress/
- Ekonomichna aktivnistj naselennja za statju, typom miscevoli ta vikovymy ghrupamy [Economic activity of the population by sex, type of location and age groups]. (2018). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/rp/eans/eansmv2018_u.xls
- Gruzdeva, E. B., & Chertihina, Je. S. (1983). *Trud i byt sovetskikh zhenshin [Work and life of Soviet women]*. Moskva: Politizdat [in Russian].
- Kryvulja, O. O. (2004). Zhinky ta industrializacija v Ukrajinі (1929-1938 rr.) [Women and industrialization in Ukraine (1929-1938)]. Extended abstract of Candidate's thesis. Skhidnoukrajinsjkyj nacionalnyj universytet imeni Volodymyra Dajla. Lughansjk [in Ukrainian].
- Lapidus, G. W. (1978). *Women in Soviet Society. Equality, Development, and Social Change*. Berkeley: University of California Press.
- Lenin, V. I. (1967). O zadachah zhenskogo rabocheho dvizhenija v Sovetskoj respublike. Rech' na IV Moskovskoj obshhegorodskoj bespartijnoj konferencii rabotnic 23 sentjabrja 1919 g. [On the tasks of the women's labor movement in the Soviet republic. Speech at the IV Moscow Citywide Non-Party Conference of Workers on September 23, 1919]. *Polnoe sobranie sochinenij – Complete collection of essays*. (Vol. 39, pp.198–205). Moskva: Izd-vo politicheskoy literatury [in Ukrainian].
- Marasina, Gh. V. (2011). Problemy kvalifikaciji zhinochoji praci u promyslovosti jevropejskoji chastyny SRSR (na prykladi okremykh rehioniv) 1922 – 1991 rr. [Problems of qualification of female labor in the industry of the European part of the USSR (on the example of separate regions) 1922 - 1991]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
- McAuley, A. (1981). *Women's Work and Wages in the Soviet Union*. London: George Allenand Unwin.
- Mizhnarodnyj komunistychnyj zhinochoj denj [International Communist Women's Day]. (1941, March 5). *Kolghospnycja Ukrajiny* [in Ukrainian].
- Novikova, T. M. (1957). Put' sovetskoj krest'janki [The path of the Soviet peasant]. Moskva: Znanie [in Russian].
- Onipchenko, V. P. (1997). Pidvyshhennja kvalifikaciji zhinok u roky drughoji p'jatyrichky (na prykladi vazhkoji promyslovosti Donbasu) [Advanced training of women in the years of the second five-year plan (on the example of heavy industry of Donbass)]. *Ukrajinsjkyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1 (190), 81–88 [in Ukrainian].
- Orlova, T. V. (2009). Radjansjkyj totalitaryzm i zhinoctvo v konteksti istorioghrafiji [Soviet totalitarianism and femininity in the context of historiography]. *Ukrajinsjkyj istorychnyj zhurnal: Naukovyj zhurnal – Ukrainian historical journal: scientific journal*, 3, 184–198 [in Ukrainian].
- Pidtychenko, E. Ju., Kasteli, L. A., & Shevchenko, M. M. (1971). *Zhinky radjanskoji Ukrajiny – aktivni budivnyky komunistychnogho suspilstva* [Women of Soviet Ukraine – active builders of communist society]. Kyiv: Polityvda [in Ukrainian].

Rimashevskaja, N. M. (Ed.) (1991). *Zhenshhiny v obshchestve: realii, problemy, prognozy* [Women in society: realities, problems, forecasts]. Moskva: Nauka [in Russian].

Saprycjka, O. (2007). M. Sil'sjki zhinky Ukraïny v umovakh pidghotovky i provedennja kolektyvizaciji (1928 – seredyna 1933 rr.) [Rural women of Ukraine in the conditions of preparation and carrying out of collectivization (1928 - the middle of 1933)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Skhidnoukraïns'kij nacional'nyj universytet imeni Volodymyra Dalja, Lughans'k [in Ukrainian].

Smoljar, L. O. (Ed.). (1999). *Zhinochi studiji v Ukraïni: Zhinka v istoriji ta sjoghodni* [Women's studies in Ukraine: Woman in history and today]. Odesa: AstroPrynt [in Ukrainian].

Sydorenko, V. P. (1975). Torzhestvo marksyst'sjko-lenins'kych idej rivnopravnosti zhinok [Triumph of Marxist-Leninist ideas of women's equality]. *Ukraïns'kij istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 10 (175), 21–30 [in Russian].

Vitruk, L. D. (1967). Pidvyshhennja zaghaljnoosvitnjogho ta profesijno-tekhničnogho rivnja robitnycj Ukraïny v 1926 – 1932 rr. [Raising the general and vocational level of Ukrainian workers in 1926–1932]. *Ukraïns'kij istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 48–58 [in Ukrainian].

Vovk, L. P. (1975). Rozvytok osvity sered zhinok v Ukraïns'kij RSR (1917–1941 rr.) [Development of education among women in the Ukrainian SSR (1917–1941)]. *Ukraïns'kij istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 11 (176), 81–84 [in Ukrainian].

Zhenshhiny na rabote i doma [Women at work and at home]. (1978). G. P. Kiselev (Ed.). Moskva: Statistika [in Russian].

Zhenshhiny Ukraïns'koj SSR [Women of the Ukrainian SSR]. (1983). Kyiv: Central'noe statističeskoe upravlenie Ukraïns'koj SSR [in Russian].

Zhenshhiny v SSSR [Women in the USSR]. (1979). Moskva: Statistika [in Russian].

Zhenshhiny v SSSR [Women in the USSR]. (1991). Gos. kom. SSSR po statistike, inform. izd. centr. Moskva: Finansy i statistika [in Russian].

Zhurzenko, T. (1999). Zhenskaja zanjatost' v uslovijah perehodnoj jekonomiki: adaptacija k rynku ili marginalizacija? [Women's employment in a transition economy: adaptation to the market or marginalization?]. *Femina Postsovietica. Ukraïns'kaja zhenshhina v perehodnoj period: ot social'nyh dvizhenij k politike – Femina Postsovietica. Ukrainian woman in transition: from social movements to politics*. I. Zherebkina (Ed.). (pp. 231–280). Kharkov: HCGI [in Russian].

Zhurzenko, T. Ju. (2001). *Social'noe vosproizvodstvo i gendernaja politika v Ukraïne* [Social reproduction and gender policy in Ukraine]. Kharkov: Folio [in Russian].

Олійник Наталія

Кандидат політичних наук, доцент
Львівська медична академія імені
Андрея Крупинського

Oliynyk Nataliya

Candidate of Political Science, Assoc. Prof
Andrei Krupynskyi Lviv Medical Academy

Email: n.u.oliynyk@gmail.com

Цитування: Олійник, Н. (2020). Емансипація по-радянськи: українські жінки в соціалістичній економіці. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (10), 5–15. doi: 10.15421/172088

Citation: Oliynyk, N. (2020). Emansypatsiia po-radiansky: ukraïnski zhinky v sotsialistychnii ekonomitsi [Emancipation in the Soviet Way: Ukrainian Women in a Socialist Economy] *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (10), 5–15. doi: 10.15421/172088

Стаття надійшла / Article arrived: 05.09.2020

Схвалено до друку / Accepted: 28.10.2020